

Kontury hebrejského myšlení

Hebrejskému myšlení je zcela cizí jakákoli definitivnost. Nevypracovává nějakou fixní a konečnou teorii myšlení. Nejde v něm ani o nějakou „filozofii teologie“ či „teologii filozofie“. Jedná se o takové noetické uspořádávání našeho myšlení kořenícího v biblickém kérygmatu, jehož základní charakteristiku bychom mohli označit jako „přichýlení se k budoucnosti“. Ve smyslu, který razil S. Daněk, bychom mohli hovořit o jemném a současně ostrém rozlišení biblických kvantit a kvalit. Kvalitou zde rozumím to, co je společné celému Přednímu Orientu, resp. Orientu vůbec: náboženskosť, mýtičnost, cykličnosť etc. Pojmeme kvality označuji to, co je nové, zcela jiné, skutečnost, kterou nelze vysvětlit prostřednictvím náboženského a sociologického pozadí, na němž se objevuje. Nepřibližuje nám ji ani pouhé vývojové stanovisko či výzkum imanentně strukturovaných procesů, např. ryzí touhy lidského nitra. Zatímco je tedy kvantita skutečností historickou, minulostní, kvalita je skutečnost dějinně přítomná a orientovaná k budoucnosti.

Nejen odkrývání kontur hebrejského myšlení, ale i samo vypracovávání jeho typu či modelu souvisí s odlišením od typu nebo modu myšlení řeckého. Jestliže o něm mluvíme, nemůžeme absolutizovat hebrejský typ myšlení a typ řecký považovat zásadně za noeticky méně hodnotný. Jako Evropané jsme nejen syny Judey, nýbrž i potomky Hellady. Řeckému myšlení vděčíme za náš pojem vědy. Velký důraz klade na předmětnou stránku rozvažování; objevuje se *theoria* jako myšlení o člověku, o světě, o Bohu. Jak je patrné, i pracovní název našeho usilování vděčí za pojem „myšlení“ řeckému dědictví, byť přívlastek „hebrejský“ znamená jistou revizi této myšlenkové tradice.

Strukturace jazyka do pojmů a vznik pojmové soustavy umožnil věrojatně popisovat skutečnost. Avšak součásti skutečnosti, které dokážeme zachytit popisem, nepředstavují ještě celou skutečnost. Deskribovat lze toliko předmětné položky skutečnosti. Skutečnost je třeba pochopit, být jí vnitřně účasten, v jistém smyslu „být jí“. To znamená nutnost objevit v ní své nezastupitelné místo a tak zabránit jejímu (možnému) sebeodcizení. Zhruba to chce říci hebrejský pojem *jada*, který znamená „poznat“. Nejde však o poznání ve smyslu pouhé deskripce, nýbrž o požadavek „učinit zkušenost“ - se současným „převzetím odpovědnosti“.

Proto jsou základní hebrejské pojmy (*bara, jada, šalam* aj.) zároveň termíny i metaforami. Hebrejské pojmy zahrnují nejen rozum, ale i cit, emoce, zkušenost, ba i konfesi.

Bůh (*Elohim, JHVH*) není hebrejskému myšlení „bytím o sobě“ (*per se*), jak se s tím setkáváme v řeckém prostředí. Je naopak vždy „bytím pro člověka“, „pro mne“, „pro svět“. Proto se „Bůh“, o kterém nelze říci „Pán můj a Bůh můj“, můj Stvořitel a můj Zachránce, stává pouhou modlou, idolem, ohavností. Neznamená nic. Odtud můžeme vyjít při kritice plato-

nismu, který sice některé myslitele podnětně inspiroval (např. Augustina), jiné však velice mátl a sváděl na nebiblické scestí. V církevních dějinách se bible často stávala jen metafyzickým komentářem k Platónovi. S trochou nadsázky řečeno mají platonismus a hebrejské myšlení společnou optiku v názoru, že „smyslové skutečnosti jsou ... znamení, která ... vedou k nazírání, ke kontemplaci“. Platónský zorný úhel ovšem dává smyslovému konkrétnu jiný ontologický statut: „V platonismu je podíl smyslové skutečnosti na idejích založen na úpadku. Smyslová skutečnost je sice obraz, ale jen stín srozumitelné ideje...“ Oproti tomu v biblickém vesmíru je smyslová skutečnost „zároveň bytí i znamení“ (cit. dle Claude Tresmontant, *Bible a antická tradice*).

Jako není předmětem mezi ostatními předměty, není Bůh ani předmětem naší víry. To plyne z toho, že Boha nemůžeme pojímat ve smyslu statické a neutrální existence, jako něco, co „je“. Spíš je mu rozumět jako neslychanému nároku, jako tomu, „co bytí má“ (Rádl). Nepředmětnost Boží hájí už Dekalog (druhé slovo). Pokud si nejsme vědomi jeho relativnosti, ba nedostatečnosti, může se pojem Boha snadno stát modlou. Pojem totiž zprostředkovává naši představu o Bohu, představu podmíněnou dobově, psychologicky, nábožensky, sociologicky, politicky nebo mýtický. Na tomto místě chci citovat slova, která přednesl J. L. Hromádka na přednášce AY v roce 1950: „V myšlení biblickém je představa o Bohu podružnou složkou.“ Uvedený názor aplikuje Hromádka na pojem modlitby: „Kreslíme si ho (tj. Boha - pozn. aut.), jak pečlivě naslouchá našim modlitbám a přichází k našim dveřím. Každá představa Boha snadno snižuje. Představami strhujeme Boha k sobě a tvoříme si lehce jiné Bohy.“

Při noetických úvahách o Bohu můžeme hodně výtěžit ze skutečnosti, že poexilní židovstvo jednoznačně odmítlo vyslovovat jméno Boží, jak dokládá tetragram *JHVH*. Bůh není jmenován *Jahve*, nýbrž je osloven *Adonaj*, Pán, případně Můj Pán. Tento význam přejímá i Septuaginta v pojmu *Kýrios*. *Adonaj* je predikát, který vlastně o Bohu jako takovém vůbec nemluví, ale snaží se svést pozornost k tomu, co Nevyslovitelný či Nepojmenovaný činí: že vládne a vysvobozuje. Rovněž české a slovenské „Hospodin“ respektuje tento sémantický přenos. Podle Bratra Matěje Červenky (tak ve svém výkladu Žalmů z roku 1562) jde spíše o „atributum o divné Boží providenci“, totiž „o jeho hospodaření a všech věcech zpravování mocném, moudrém i dobrém“. Nejde tedy ani o jeho „bytnost“. Červenka lituje, že nemá k dispozici nějaký výraz „vlastnější“, tj. esenciálnější. Ale kdybych jej mohl oslovit, chtěl bych mu říci: To je dobře, bratře seniore, právě nesubstančnost označení či titulu „Hospodin“ je zcela na místě.

Snahy hebrejského myšlení mě proto do určité míry souznějí s úsilím o „nepředmětné myšlení“, jak je prezentuje L. Hejdánek, a s myšlenkou „Božího příběhu v tomto světě“, jak to vyslovuje J. S. Trojan. Neomarxistickými spojenci jsou mi v nějaké míře myslitelé typu E. Fromma (např. *To Have or*

to Be), M. Machovce aj.

Lidská existence je v hebrejském myšlení *ex-odos*, tj. vyrazení (*ex*) na cestu (*hodos*) jinam, pouští do „země zaslíbené“. Existence se tak udává jako ono vyčnění nad daný stav a jeho permanentní, i když ne automatické přesahování. Jde tedy o cestu ven, z prostředí a okolností, které berou svobodu, spoutávají, drží na místě a táhnou zpět (k „egyptským hrncům masa“). Určitý způsob takového překročení *statu quo* znali ovšem svérázně i Řekové. Zde můžeme opět připomenout platonismus. Avšak tam je uvažované *ex* orientováno vzhůru, jen a pouze vertikálně. Naopak Hebrejcům míří kupředu, k „cíli cesty“, i když se na ní člověk ocitá „mimo imanentně vyhledatelné možnosti záchranného pohybu vpřed“. Kráčím-li kupředu, musím zároveň „hledět vzhůru“, k samotné Pravdě, která mne obohacuje budoucností.

Víra (hebr. *aman*) je spolehnutí, že Pravda, která nás už jednou vyzvala k následování, dosáhne svého. Je to jistota, že dynamis Pravdy promění starý svět v podobenství Božího království, v němž je domovem spravedlnost a milosrdenství.

Výraznou konturu hebrejského myšlení rýsuje rovněž pojetí míru - pokoje (hebr. *šálóm*). Je to pojem-metafora-podobenství, svorník sourodých a souběžných skutečností. Hodnotu žádně z nich nelze opomíjet, potlačovat či snižovat, má-li být šálóm šálómem, mír pokojem. O míru nemůže hovořit nikdo, kdo nekoná spravedlnost, a to konkrétní a ve svém „vlastním domě“. Kdo se nechce dohodnout se svými soupeřníky, jsou-li v opozici vůči konkrétnímu zlořádu, a kdo je neváhá diskriminovat, ten ať nemluví o míru. Mír se neobejde bez respektu k lidským právům a jeho nedostatek nenahradí ani houfování biblických citátů.

Šálóm je výzva, která staví jednotlivce i velmoci nejen pod pravomoc dohodnutých ústavních a mezinárodních norem, nýbrž přímo pod nárok živé Pravdy samotné. V celé bibli je *šálóm* ztotožněn se samým Bohem.

Kdo v „zájmu míru“ vydává všanc zotročené jednotlivce nebo celé národy podle hesla „lieber rot als toť“, ten s mírem oportunisticky kupčí. Evropský a světový mír nemůže být Mnichovem na pokračování. V mlčení k porušování spravedlnosti v těchto měřících se odráží strach o přežití, pouhá úzkost z katastrofy. Avšak ta se příliš neliší od čistě živočišného pudu sebezáchovy. *Šálóm* je hluboce niterná i občanská odvaha *šálóm* uskutečňovat, mír je vůlí k míru.

MILAN BALABÁN